Quarterly Journal of Strategic Studies of the Islamic Revolution
Vol. 4, No. 2, Issue. (14), Summer 2026
Received: 2025/09/03 Revised: 2026/05/12 Accepted: 2026/05/29
Research paper

The Duties of the Islamic Government from the Perspective of Ayatollah Khamenei, with an Emphasis on Economic Responsibilities

Hamid Shokhmgar
Researcher at the Institute of Jurisprudence, Qom, Iran (Corresponding Author).
hamidbagheri2356@gmail.com 0000-0000-0000-0000

Seyed Hossein Mirmoezi
Associate Professor, Department of Economics, Research Institute of Culture and Islamic Thought, Qom, Iran.
h.mirmoezi@gmail.com 0000-0000-0000-0000

Abstract

This study aims to comprehensively explain the duties of the Islamic government from the perspective of Ayatollah Khamenei, with a specific emphasis on economic responsibilities. It seeks to extract, classify, and present a coherent framework regarding the duties, boundaries, and characteristics of state intervention in the economic sphere based on his statements. Employing a qualitative research design, the study utilizes thematic analysis as the primary tool for data analysis. Specifically, the thematic network approach—comprising basic, organizing, and global themes—was applied to hierarchically organize concepts and patterns. The research data consist of Ayatollah Khamenei's statements from 1984 to 2024 (1363–1403 HS), gathered from his official databases and analyzed through both inductive (data-driven) and deductive (theory-driven) approaches. The findings of the thematic analysis indicate that the role of the government in the economy, from Ayatollah Khamenei's perspective, is multifaceted, dynamic, and comprehensive, extending beyond any single specific economic school of thought. This role encompasses duties such as establishing the Islamic society, fostering religious education, implementing justice, ensuring freedom, expanding science and knowledge, and combating economic corruption. The extracted themes delineate a structured model of government presence and performance across various economic dimensions, which can be summarized as follows: The government must play a complementary role in the people's economic activities. Specifically, in areas of economic activity where the people are willing and able to operate, the government assumes the roles of guidance, oversight, support, empowerment, facilitation, and the removal of deficiencies, obstacles, deviations, corruptions, and malpractices; whereas in areas where the people cannot or will not act, the government must directly undertake those activities. By providing a coherent and practical theoretical framework of the government's role in the Islamic economy based on Ayatollah Khamenei's perspectives, this study contributes to filling the existing research gap. The findings can serve as an essential foundation for the macroeconomic policymaking of the Islamic Republic of Iran and for future research in the field of Islamic economic governance.

Keywords: Role of Government, Economy, Ayatollah Khamenei, Thematic Analysis, Islamic Economics.

E-ISSN: 3041-9794
Doi: 10.22034/irsj.2026.534494.1175

Strategic Studies of the Islamic Revolution is licensed under a Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License.

Citation: Shokhm gar, H. & Mirmoezi, S. H. (2026). The Duties of the Islamic Government from the Perspective of Ayatollah Khamenei, with an Emphasis on Economic Responsibilities. Strategic Studies of the Islamic Revolution, 4(2), 33–56. https://doi.org/10.22034/irsj.2026.534494.1175

Extended Abstract

Introduction

The state's role in the economy remains one of the most contested issues across economics and public policy. Liberal and neoclassical schools emphasize minimal state intervention and market mechanisms, whereas socialist and centrally planned traditions treat the state as the primary economic operator and direct provider. Within the Islamic Republic of Iran, defining the scope and duties of the state in economic affairs carries heightened significance in light of jurisprudential foundations, social justice, economic independence, and comprehensive development. Guidelines articulated by Ayatollah Khamenei as the Supreme Jurist (*Wali-ye Faqih*) function as strategic compass points for macro-level policy. Despite extensive scholarship on Islamic economics, few comprehensive studies systematically capture the complete range of state duties in his thought within a unified framework focused particularly on the economy.

This study addresses that gap by systematically analyzing his speeches and statements over four decades (1984–2024 / 1363–1403 SH), offering a multifaceted model of the responsibilities, boundaries, and characteristics of Islamic state intervention in the economy. The theological premise of this perspective holds that absolute ontological and legislative sovereignty belongs exclusively to God, with the Islamic state operating downstream of divine sovereignty. Consequently, the state's role, duties, and executive prerogatives across all spheres—including the economy—must be defined strictly within divine legal boundaries.

Research Questions

The main research question is:

- What are the responsibilities of the Islamic state from the perspective of Ayatollah Khamenei, and how can these duties—with an emphasis on the economic sphere—be conceptualized within a framework governing the boundaries and levels of state intervention?

Three related sub-questions follow:

1. What are the general responsibilities of the Islamic state in Ayatollah Khamenei's thought, and how do they intersect with the economic realm?
2. Based on his statements, what specific economic duties does the Islamic state bear, and how are these classified across sovereign, supportive, regulatory, or direct operational levels?
3. How does the integrated model emerging from these duties depart from conventional economic doctrines concerning the role of the state?

Methodology

This qualitative study employs thematic analysis. This method was selected because it dispenses with rigid a priori theoretical frameworks, manages large textual corpora effectively, ensures close textual reading, and systematically illuminates thematic convergences and divergences. The dataset comprises Ayatollah Khamenei's statements from 1984 to 2024, compiled from his official repository (www.khamenei.ir) and the Hadith-e Velayat archival software.

Themes were extracted using two complementary approaches: an inductive, data-driven reading (the primary analytical core, avoiding preconceived templates) and a deductive, theory-informed reading used to organize patterns into an overarching taxonomy aligned with Islamic economics scholarship. Keyword queries were conducted across topical categories, followed by close reading of all research index cards. Analytical structuring followed the "thematic network" framework, organizing findings across three tiers: basic themes (drawn directly from textual data), organizing themes (clusters of basic themes), and global themes (the overarching principles governing the corpus).

Results and Discussion

Findings emerge across two integrated layers: the general responsibilities of the Islamic state serving as the normative baseline, followed by specific economic duties forming the core contribution.

- General Responsibilities of the Islamic State: In Ayatollah Khamenei's intellectual system, the "state" is not restricted to the executive branch; it encompasses all three governmental branches. General duties include cultivating an Islamic society oriented toward the "Good Life" (*Hayat-e Tayyibah*—balanced material and spiritual development), religious edification, administering justice as the central axis of planning, safeguarding freedoms, advancing science through free inquiry, combating corruption, confronting global hegemony (*Nezam-e Solteh*), preserving national dignity, and formulating economic policies that foster holistic public welfare. In his view, anti-corruption is the cornerstone of economic security; he explicitly rejects the claim that fighting corruption causes capital flight, likening a corrupt economy to a "cracked pool" unable to retain resources.
- Four Global Themes in Economic Duties: The thematic network reveals a decisive paradigm shift from *state intervention* to *state stewardship and regulation*. Direct state monopolization and sidelining popular economic participation are treated as primary drivers of economic vulnerability. Accordingly, state economic duties fall into four global themes:

1. *Sovereign, Policy-Making, and Regulatory Role (State Stewardship):* The state's primary function is sovereign governance rather than commercial operation. Organizing themes include Macro-Planning and Policymaking (setting economic direction, offering long-term vision, managing foreign trade, reforming public administration) and Supervision and Regulation (guiding private economic initiative, regulating markets, ensuring prudent resource management). He opposes rushed imitation of externally dictated economic prescriptions and mandates reliance on rigorous expert counsel.
2. *Support, Guidance, and Economic Empowerment (Facilitation and Backing):* The state must prepare the ground for citizens, entrepreneurs, capital owners, and skilled specialists to enter economic life. Organizing themes include Supporting Production and Employment (targeted backing for agriculture, emerging industries, domestic manufacturing), Export Promotion (securing foreign markets, running positive trade balances), and Empowering Private and Popular Sectors (removing bureaucratic red tape, providing liquidity, mobilizing elite talent). The state and the private sector act as complements rather than substitutes; themes of Avoiding Unnecessary State Operations (divestment, Article 44 enforcement) and Addressing Market Failures (state investments strictly where public capacity or interest is absent) align with this logic.
3. *Anti-Corruption and Economic Security (Safeguarding the Economic Order):* Anti-corruption measures are prerequisites for durable economic security. Organizing themes include Combating Economic Malfeasance (countering destructive practices, illicit smuggling, hoarding, predatory rent-seeking), Protecting Public Assets (preventing abuse of state resources), and Fostering Security and Transparency (transparent, competitive, stable economic climate).
4. *Realizing Justice and Social Welfare (Goal-Setting and Custodianship of Justice):* The ultimate aim of the Islamic system is proximity to the Divine (*Qurb-e Elahi*), which requires an Islamic social order and the realization of justice. The state's crowning economic duty is achieving the goals of an ideal Islamic society: economic advancement understood as superior economic capability, national wealth generation, growth, social welfare, security, and economic independence—harmonized with equity and spirituality.

Alongside these themes, the characteristics of economic public officials are defined: doctrinal, ethical, and functional integrity; justice-centeredness; rule of law; wisdom and rationality (reliance on expertise); and confidence in endogenous national capacities.

Conclusion

Through thematic analysis of Ayatollah Khamenei's statements from 1984 to 2024, this research formulates an integrated, multi-layered model of the Islamic state's economic responsibilities. The primary finding shows that his perspective transcends conventional economic binaries, rooted instead in Islamic principles, social justice, and systemic public interest (*Maslahat*). Rejecting reductionist stances, he advocates neither absolute economic minimalism nor comprehensive state ownership, endorsing instead an active, intelligent, steering, supervisory, and supportive state.

The final model posits that the state functions as a complement to popular economic enterprise: in areas where citizens possess the will and capacity to act, the state's responsibilities center on direction, regulation, empowerment, market correction, and removing structural barriers and corruption. The state assumes direct operational control only where societal capacity is lacking.

Practically, these findings offer actionable criteria for revising national economic plans and aligning executive action with Islamic governance objectives. Academically, this analytical framework enriches Islamic economics literature and policy discourse analysis. Future research could conduct comparative analyses against other Islamic jurists and scholars, assess policy realization across successive Iranian administrations, and translate these qualitative themes into quantitative performance indicators for governance evaluation

Key Words: Role of Government, Economy, Ayatollah Khamenei, Thematic Analysis, Islamic Economics.

فصلنامه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی
دوره ٤، شماره ٢، (پیاپی ١٤)، تابستان ١٤٠٥، ٣٣-٥٦
تاریخ دریافت: ١٤٠٤/٠٦/١٢ تاریخ بازنگری: ١٤٠٥/٠٢/٢٢ تاریخ پذیرش: ١٤٠٥/٠٣/٠٨
مقاله پژوهشی

وظایف دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر وظایف اقتصادی

حمید شخم‌گر
پژوهشگر پژوهشگاه فقه نظام، قم، ایران. (نویسنده مسئول).
0000-0000-0000-0000 hamidbagheri2356@gmail.com
سید حسین میرمعزی
دانشیار گروه اقتصاد پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، قم، ایران.
0000-0000-0000-0000 h.mirmoezi@gmail.com

چکیده:
پژوهش حاضر با هدف تبیین جامع وظایف دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر وظایف اقتصادی انجام شده است. این مطالعه به دنبال استخراج، طبقه‌بندی و ارائه یک چارچوب منسجم از وظایف، حدود و ویژگی‌های دخالت دولت در حوزه اقتصادی بر اساس بیانات ایشان است. این پژوهش از نوع مطالعات کیفی بوده و از روش تحلیل مضمون به عنوان ابزار اصلی تحلیل داده‌ها بهره گرفته است. به طور خاص، دیدگاه شبکه مضامین (شامل مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر) به منظور سازماندهی سلسله‌مراتبی مفاهیم و الگوها مورد استفاده قرار گرفته است. داده‌های پژوهش شامل مجموعه بیانات آیت‌الله خامنه‌ای از سال ١٣٦٣ تا ١٤٠٣ است که از طریق پایگاه‌های رسمی ایشان گردآوری و با رویکردهای استقرایی (مبتنی بر داده) و قیاسی (مبتنی بر نظریه) تحلیل شده‌اند. نتایج تحلیل مضمون نشان می‌دهد که نقش دولت در اقتصاد از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، چندوجهی، پویا و جامع بوده و فراتر از یک مکتب اقتصادی خاص است. این نقش شامل وظایفی نظیر ایجاد جامعه اسلامی، تربیت دینی، اجرای عدالت، تأمین آزادی، گسترش علم و دانایی، مبارزه با مفاسد اقتصادی می‌شود. مضامین استخراج شده یک الگوی ساختارمند از حضور و عملکرد دولت را در ابعاد مختلف اقتصادی ترسیم می‌کند که به طور خلاصه می‌توان این‌گونه از آن یاد کرد: دولت باید نقش مکمل را برای فعالیت‌های اقتصادی مردم بازی کند، بدین‌صورت که در آن بخش از فعالیت‌های اقتصادی که مردم می‌خواهند و می‌توانند انجام دهند، دولت نقش هدایت، نظارت، حمایت، توانبخشی، زمینه‌سازی و رفع نواقص، موانع و انحرافات و فسادها و کج‌روی‌ها را بر عهده دارد و در غیر این موارد باید خود تصدی آن فعالیت را به عهده گیرد. این پژوهش با ارائه یک چارچوب نظری منسجم و کاربردی از نقش دولت در اقتصاد اسلامی بر پایه دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، به پر کردن خلأ پژوهشی موجود کمک می‌کند. یافته‌های تحقیق می‌تواند مبنای مهمی برای سیاست‌گذاری‌های اقتصادی کلان جمهوری اسلامی ایران و تحقیقات آتی در حوزه حکمرانی اقتصادی اسلامی باشد.

واژگان اصلی: نقش دولت، اقتصاد، آیت‌الله خامنه‌ای، تحلیل مضمون، اقتصاد اسلامی.

دسترسی به مقالات نشریه علمی مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی (Open Access) است.
نشریه علمی «مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی Creative Commons Attribution 4.0 International CC BY 4.0
مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

Doi: 10.22034/irsj.2026.534494.1175

شخم‌گر، حمید و میرمعزی، سیدحسین. (١٤٠٥). وظایف دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر وظایف اقتصادی. مطالعات راهبردی انقلاب اسلامی، ٤(٢)، ٣٣-٥٦. https://doi.org/10.22034/irsj.2026.534494.1175

مقدمه

وظایف دولت و به‌خصوص نقش آن در اقتصاد، همواره یکی از بنیادی‌ترین و محل بحث‌ترین موضوعات در علم اقتصاد و سیاست‌گذاری بوده است. چگونگی مداخله دولت، حدود آن و قلمرو وظایفش، از دغدغه‌های اصلی تمامی نظام‌ها محسوب می‌شود. از یک سو، مکاتب لیبرالیستی و نئوکلاسیک بر حداقل دخالت دولت و اتکا به سازوکار بازار آزاد تأکید دارند و از سوی دیگر، مکاتب سوسیالیستی و برنامه‌ریزی متمرکز، نقش محوری دولت را در هدایت و تصدی‌گری اقتصاد ضروری می‌دانند. این تنوع دیدگاه‌ها، ضرورت تبیین دقیق جایگاه دولت را متناسب با مبانی فکری و اهداف هر نظام، دوچندان می‌سازد.

در جمهوری اسلامی ایران، با توجه به مبانی فقهی و اصول برگرفته از شریعت اسلام و نیز اهداف متعالی چون عدالت اجتماعی، استقلال اقتصادی و پیشرفت همه‌جانبه، تبیین و تعیین نقش دولت در عرصه‌های مختلف، به‌ویژه در حوزه حساس اقتصاد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. با توجه به این نکته که دیدگاه‌ها و رهنمودهای آیت‌الله خامنه‌ای، به عنوان ولی‌فقیه و رهبر نظام اسلامی، چراغ راه سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های کلان کشور در تمامی ابعاد از جمله اقتصاد بوده است، این اهمیت دوچندان می‌شود. بیانات ایشان در طول سالیان متمادی، حاوی مبانی نظری عمیق و راهبردهای عملی متعددی در خصوص وظایف و حدود دولت در عرصه‌های مختلف به‌خصوص اقتصاد است که می‌تواند به عنوان یک دکترین جامع مورد تحلیل قرار گیرد.

علی‌رغم وجود پژوهش‌هایی در حوزه اقتصاد اسلامی و نیز تحلیل‌هایی بر برخی از ابعاد اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، یک پژوهش جامع و نظام‌مند که به صورت اختصاصی و با رویکردی عمیق به تبیین وظایف دولت اسلامی و نقش آن در اقتصاد از منظر ایشان بپردازد و ابعاد مختلف آن را در یک چارچوب منسجم ترسیم کند، کمتر به چشم می‌خورد. بسیاری از تحقیقات پیشین یا به جنبه‌های کلی‌تر اقتصاد

اسلامی پرداخته‌اند یا صرفاً به تحلیل بخش‌های محدودی از بیانات ایشان در موضوعات خاص (مانند نقش مردم یا صنعت) اکتفا کرده‌اند. این خلأ پژوهشی، نیاز به یک مطالعه دقیق را برای استخراج، طبقه‌بندی و تحلیل کلیت بیانات ایشان در این زمینه، ضروری می‌سازد. شناخت این نقش، نه‌تنها به درک بهتر مبانی نظری حکمرانی اقتصادی در ایران کمک می‌کند، بلکه می‌تواند راهگشای تدوین سیاست‌های عملیاتی کارآمد و همسو با آرمان‌های نظام و نیز پاسخگویی به چالش‌های اقتصادی کنونی باشد.

پژوهش حاضر با هدف تبیین جامع وظایف دولت اسلامی با تأکید بر وظایف اقتصادی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای طراحی و اجرا شده است. بدین منظور، از روش تحلیل مضمون و به طور خاص دیدگاه شبکه مضامین بهره گرفته شده تا بیانات ایشان در بازه زمانی ۱۳۶۳ تا ۱۴۰۳ که در پایگاه‌های رسمی در دسترس است، به صورت عمیق مورد بررسی قرار گیرد. این تحقیق با شناسایی مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، درصدد ارائه یک چارچوب منسجم و کاربردی از ابعاد مختلف نقش دولت در اقتصاد است. این چارچوب می‌تواند شامل مهم‌ترین اهداف اقتصادی دولت اسلامی، وظایف دولت در حوزه اقتصاد و خطوط قرمز و باید و نبایدهای دخالت دولت باشد. پس از این مقدمه، پیشینه، روش، مبانی نظری شامل مفهوم دولت اسلامی و نظرات مکاتب مختلف اقتصادی تبیین خواهد شد، سپس، تحلیل مضامین و نتایج پژوهش ارائه خواهد شد تا دیدگاهی جامع و کاربردی از وظایف دولت و نقش آن در اقتصاد اسلامی بر اساس بیانات آیت‌الله خامنه‌ای ارائه گردد.

۱-پیشینه پژوهش

مبحث وظایف دولت اسلامی و نقش آن در اقتصاد، همواره یکی از چالش‌برانگیزترین و حیاتی‌ترین موضوعات در اقتصاد و سیاست‌گذاری بوده است. دیدگاه‌های گوناگون در مکاتب اقتصادی مختلف، از حداقل دخالت دولت (مانند لیبرالیسم اقتصادی) تا مداخله کامل (مانند سوسیالیسم)، نشان‌دهنده پیچیدگی و اهمیت این موضوع است. در نظام جمهوری اسلامی ایران که بر پایه مبانی اسلامی و ولایت‌فقیه استوار است، تبیین دقیق نقش و وظایف دولت به‌خصوص در حوزه اقتصاد، از اهمیت مضاعفی برخوردار است. این اهمیت، ناشی از تأثیر مستقیم آن بر سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌های کلان اقتصادی و تحقق اهداف نظام اسلامی است.

پژوهش‌های متعددی با تمرکز بر اقتصاد بخش عمومی، ابعاد و وظایف دولت را از منظرهای گوناگون مورد تحلیل قرار داده‌اند (دادگر، ۱۳۹۷؛ امیری و همکاران، ۱۳۹۱؛ استیگلیتز، ۱۳۹۲). این مطالعات عمدتاً با اتکا به مکاتب اقتصادی رایج، وظایفی نظیر تأمین کالاهای عمومی، توسعه زیرساخت‌ها، برقراری عدالت و مبارزه با فساد را برای دولت تبیین کرده‌اند. با این حال، علی‌رغم غنای ادبیات موجود در حوزه اقتصاد کلاسیک و نئوکلاسیک، خلأ پژوهشی در تبیین الگوی حکمرانی اقتصادی مبتنی بر مبانی اسلامی و دیدگاه‌های راهبردی آیت‌الله خامنه‌ای احساس می‌شود؛ موضوعی که پژوهش حاضر با هدف رفع این خلأ، به تبیین نقش فعال و هدایت‌گر دولت در چارچوب مذکور می‌پردازد.

در ادبیات اسلامی نیز مباحث گسترده‌ای پیرامون وظایف حکومت اسلامی در حوزه‌های مختلف، از جمله اقتصاد، مطرح شده است. مقالاتی نظیر جایگاه دولت در اقتصاد از دیدگاه اسلام (موسویان، ۱۳۸۲: ۵۵-۷۹) و نقش دولت در اقتصاد اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (شیخی مهرآبادی، ۱۳۸٦: ۹۵-۱۰۸) به بررسی مبانی و حدود دخالت دولت اسلامی بر اساس فقه و قانون اساسی پرداخته‌اند و نشان می‌دهند که دولت اسلامی می‌تواند متناسب با مسئولیت‌ها و اختیارات، نقش مؤثری در

توسعه اقتصادی ایفا کند. رفیعی آتانی نیز به موضوع دولت مصالح در نظام اقتصادی اسلام می‌پردازد و بیان می‌دارد که اصل اولیه عدم دخالت دولت است مگر به اقتضای مصلحت (رفیعی آتانی، ۱۳۸٦: ۳۷-۵۹).

در خصوص دیدگاه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، پژوهش‌های خاصی صورت گرفته است که به بخش‌هایی از اندیشه اقتصادی ایشان می‌پردازند. برای مثال، مقاله نقش مردم در اقتصاد از منظر رهبر معظم انقلاب (جنیدی جعفری و سلیمی، ۱٤۰۳: ۱۲۷-۱٦۸) با استفاده از روش تحلیل مضمون بر بیانات ایشان، به دنبال فهم نقش مردم در اقتصاد از منظر آیت‌الله خامنه‌ای بوده و مضامین سازمان‌دهنده‌ای مانند عرصه‌های مشارکت اقتصادی مردم و وظایف دولت در تقویت مشارکت اقتصادی مردم را استخراج کرده است. مقاله الگوی توازن اقتصادی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای (هاشم‌پور و رجایی، ۱٤۰۰: ۸۹-۱۱۳) نیز الگوی توازن اقتصادی را در راستای عدالت از دیدگاه ایشان ارائه می‌دهد.

پژوهش حاضر از جهت جامعیت موضوع از دیگر پژوهش‌ها متمایز است. برخلاف بسیاری از پژوهش‌ها که به یک جنبه خاص (مانند نقش مردم، عدالت، یا صنعت) از اقتصاد در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته‌اند، این پژوهش به صورت جامع به نقش دولت در اقتصاد از منظر ایشان می‌پردازد. بدین ترتیب، پژوهش حاضر با نگاهی جامع، بازه زمانی گسترده و رویکرد روش‌شناختی نوآورانه، گامی مهم در جهت تبیین و تحلیل دقیق‌تر وظایف دولت اسلامی و نقش دولت در اقتصاد از منظر آیت‌الله خامنه‌ای برمی‌دارد و می‌تواند مبنایی برای سیاست‌گذاری‌های آتی و تحقیقات عمیق‌تر در این حوزه باشد.

۲- روش پژوهش

این پژوهش از نوع مطالعات کیفی است و برای تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون استفاده شده است. تحلیل مضمون، یک روش منعطف و مستقل از چارچوب‌های

نظری یا معرفت‌شناختی خاص است که در گستره وسیعی از تحقیقات قابل استفاده است.

به‌طورکلی، تحلیل مضمون، رویکردی برای تحلیل داده‌های کیفی است که به پژوهشگر کمک می‌کند داده‌ها را دسته‌بندی، طبقه‌بندی، خلاصه‌سازی و بازسازی کند. این فرایند، کشف الگوها و مفاهیم کلیدی را در مجموعه داده‌های کیفی تسهیل می‌کند (Given, 2008, p. 867). از مهم‌ترین ویژگی‌های روش تحلیل مضمون می‌توان به موارد زیر اشاره کرد (Braun & Clarke, 2006, 77-101):

- عدم نیاز به چارچوب نظری پیشینی: این روش به پژوهشگر اجازه می‌دهد بدون تحمیل یک نظریه از پیش تعیین شده، به داده‌ها نزدیک شود.
- کاهش حجم انبوه اطلاعات: تحلیل مضمون به سازماندهی و طبقه‌بندی حجم زیادی از داده‌ها در قالب مضامین اصلی و کلیدی کمک می‌کند.
- کاربردپذیری گسترده: این روش در چارچوب‌های نظری و حوزه‌های مطالعاتی مختلفی قابل استفاده است.
- بررسی دقیق متون و درک عمیق داده‌ها: تحلیل مضمون با بررسی دقیق متون و داده‌ها، امکان درک ارتباطات پنهان و به‌ظاهر نامرتبط را فراهم می‌آورد.
- تحلیل نظام‌مند اطلاعات: این روش با بررسی نظام‌مند انواع داده‌های مرتبط و ارائه توضیحات تفصیلی، به تحلیل عمیق اطلاعات کمک می‌کند.
- برجسته کردن شباهت‌ها و تفاوت‌ها: تحلیل مضمون برای شناسایی و برجسته کردن الگوهای مشترک و تفاوت‌ها در مجموعه داده‌ها بسیار مناسب است.

در این پژوهش، داده‌ها ابتدا جمع‌آوری شده‌اند. داده‌های مورد استفاده شامل مجموعه بیانات آیت‌الله خامنه‌ای از سال ۱۳۶۳ تا سال ۱۴۰۳ است که از طریق پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر ایشان (www.khamenei.ir) و نرم‌افزار حدیث ولایت قابل دسترسی بوده‌اند.

برای شناسایی مضامین در این تحقیق، از دو رویکرد استفاده شده است:

- مضامین استقرایی (مبتنی بر داده): در این رویکرد، مضامین مستقیماً از محتوای داده‌ها شناسایی می‌شوند. در این پژوهش، تمرکز اصلی بر استخراج مضامین به شیوه استقرایی بوده است تا هیچ چارچوب یا قالبی بر بیانات آیت‌الله خامنه‌ای تحمیل نشود.
- مضامین قیاسی (مبتنی بر نظریه): در این رویکرد، توسعه مضامین با استفاده از مفاهیم یا ایده‌های موجود تعیین می‌شود. در برخی موارد، برای طبقه‌بندی کلی بیانات در یک مجموعه منسجم، از مضامین قیاسی مبتنی بر ادبیات نظام اقتصادی اسلام نیز بهره گرفته شده است. لازم به ذکر است که در موضوعات و سرفصل‌های مختلف، جستجو بر اساس کلمات کلیدی مرتبط در منابع ذکر شده به صورت کامل انجام شده و تمامی فیش‌های جستجو شده مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته‌اند.

روش تحلیل مضمون شامل رویکردها و دیدگاه‌های مختلفی برای تحلیل داده‌هاست (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶۲). در این تحقیق، از دیدگاه شبکه مضامین استفاده شده است. در این رویکرد، مضامین به صورت سلسله مراتبی سازماندهی می‌شوند:

- مضامین پایه: این‌ها مضامین اولیه استخراج شده از متن هستند که بیانگر نکات مهم و برجسته در داده‌ها هستند.
- مضامین سازمان‌دهنده: این مضامین از ترکیب و تلخیص مضامین پایه به دست می‌آیند و به عنوان واسطه‌ای بین مضامین پایه و مضامین فراگیر عمل می‌کنند.
- مضامین فراگیر: این‌ها عالی‌ترین مضامین در شبکه هستند که اصول حاکم بر کل متن را در بر می‌گیرند و در کانون شبکه مضامین قرار می‌گیرند (شیخ‌زاده و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۷۰).

در واقع، بین این سه نوع مضمون، یک رابطه سلسله مراتبی وجود دارد و شبکه‌ای منسجم از مضامین را تشکیل می‌دهند.

۳- مبانی نظری

در این بخش، ابتدا به تبیین مفهوم دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای و نظرات مکاتب مختلف اقتصادی در زمینه میزان دخالت دولت در اقتصاد پرداخته می‌شود. سپس وظایف عمومی دولت اسلامی که مبنای وظایف اقتصادی آن است، تبیین می‌گردد.

۳-۱- مفهوم و ویژگی‌های دولت اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای دولت اسلامی به مجموعه نهادهای مدیریتیِ اسلامی که اداره یک کشور را بر عهده دارند، اطلاق می‌شود و شامل همه قوای مقننه، مجریه و قضاییه می‌شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۰۷/۲٤).

از دیدگاه ایشان تقنین و اجرا و قضاوت از شئون و اختیارات حاکم اسلامی و حاکم اسلامی؛ (امام معصوم در زمان حضور ائمه علیهم السلام و ولی‌فقیه مجتهد و عادل و بصیر در زمان غیبت) می‌تواند اختیارات خود را به سه قوه مجریه، مقننه و قضاییه تفویض نماید (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳٦٦/۱۰/۱۱).

ایشان معتقدند دولت اسلامی دولتی است که حکومت علوی (با چهار شاخصه عدالت، پارسایی، پاکدامنی و مردمی بودن) را معیار خود قرار دهد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۷/۰٦/۰۷) و برای آن ویژگی‌های زیر را با تفصیل بیشتری ذکر می‌نمایند:

سلامت اعتقادی، اخلاقی و عملکردی: این ویژگی از اعتقاد درست به حقایق جامعه ناشی می‌شود و دستیابی به این حقایق از طریق رجوع به منابع اسلامی و رهنمودهای امام خمینی (ره) که مشتمل بر اصول و ارزش‌های انقلاب نیز هست، میسر است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰٦/۰٦). آیت‌الله خامنه‌ای در این رابطه بر ایمان به خدای متعال و اعتماد به وعده‌های الهی و نصرت خداوند تأکید کرده و پس از ذکر

نمونه‌هایی از نصرت خداوند در جریان انقلاب و جنگ تحمیلی، کارگزاران نظام را به اُنس با قرآن و دعا و توسل و انجام نوافل سفارش می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

خدمت به خلق: گفتمان اصلی دولت اسلامی و فلسفه وجودی آن خدمت به خلق است و امور دیگر همچون وابستگی‌ها، دوستی‌ها و دشمنی‌ها جزو حواشی هستند و نباید به متن که همان خدمت به خلق است آسیب بزنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶). خدمت به خلق نیز باید با کار جهادی در چارچوب قانون انجام شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

عدالت: از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای پیشرفت بدون عدالت مطلوب نیست و لذا یکی از شاخصه‌های دولت اسلامی را تلاش برای تحقق عدالت می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

سلامت اقتصادی و مبارزه با فساد: یکی دیگر از ویژگی‌های دولت اسلامی سلامت اقتصادی مسئولین و کارگزاران آن است. منصب حکومتی جایگاه قدرت و دسترسی به منابع مالی است و لذا انسان دچار وسوسه برای سوءاستفاده از این منصب می‌شود و مسئولین باید مراقب خود و کارگزاران زیر نظر خود باشند که به فساد اقتصادی مبتلا نشوند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

قانون‌گرایی: قانون به‌منزله ریلی است که خروج از آن موجب آسیب و صدمه می‌شود و عمل به قانون، گرچه ناقص و با عیب باشد، بهتر از هرج‌ومرج و بی‌قانونی است. لذا دولت اسلامی دولتی قانون‌گرا است. ایشان معتقدند قانون‌گرایی افزون بر رعایت قوانین، رعایت اسناد بالادستی؛ همچون سیاست‌های کلی، سند چشم‌انداز، مصوبات شوراهای عالی از قبیل شورای عالی انقلاب فرهنگی و شورای عالی فضای مجازی را نیز شامل می‌شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

حکمت و خردگرایی: یکی از ویژگی‌های دولت اسلامی، حکمت و خردگرایی در اقدامات و اظهارنظرها است؛ یعنی هر اقدام یا اظهارنظری در این دولت مسبوق به کار

کارشناسی و مطالعه و بررسی همه جوانب، آثار و تبعات آن است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

تکیه به ظرفیت‌های درونزای کشور: یکی از ویژگی‌های دولت اسلامی آن است که معتقد باشد در پیشرفت کشور و حل مشکلات آن باید به نیروها و ظرفیت‌های درون کشور تکیه کند و به خارج از کشور امید نبندد. البته این بدان معنا نیست که با خارج از کشور ارتباط نداشته باشد بلکه باید به آن اعتماد نکند و امید نداشته باشد. از دیدگاه ایشان در مناسبات بین‌المللی سهم هر کشوری به مقدار قدرت درونی آن است و اگر کشور از داخل قوی و قدرتمند نباشد در روابط بین‌المللی خود با کشورهای دیگر مقهور قدرت آن‌ها خواهد شد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۰۶/۰۶).

۳-۲- وظایف عمومی دولت اسلامی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در اسلام حاکمیت مطلق تکوینی و تشریعی از آن خداوند است و حکومت اسلامی با بخش‌های سه‌گانه مقننه، مجریه و قضاییه آن در طول حاکمیت تشریعی و تکوینی خداوند متعال قرار دارد و اصل مشروعیت و نقش و وظایف و حدود اختیارات آن در همه عرصه‌ها و از جمله عرصه اقتصادی باید در چارچوبی که خداوند متعال در این سه بخش تعیین کرده است، تعریف شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۳/۰۸/۱۸).

بنابراین، اصل حاکمیت مطلق خداوند اقتضا دارد که منابع مالی حکومت اسلامی، نقش و وظایف آن در عرصه اقتصاد و حدود اختیارات و نحوه دخالت و نظارت و تصدی آن نسبت به فعالیت‌های اقتصادی مردم و نحوه هزینه کرد این منابع در راستای وظایف آن، توسط خداوند متعال تعیین شود.

با توجه به این مبنای خداشناختی (حاکمیت مطلق خداوند در تکوین و تشریع) و آثار تحلیلی آن، در این اصل به تبیین نقش و وظایف دولت اسلامی در نظام اقتصادی از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته می‌شود. بی‌تردید این نقش و وظایف برگرفته یا زیرمجموعه و شعبه‌ای از نقش و وظایف دولت اسلامی در نظام اسلامی است؛ بنابراین

ابتدا لازم است به وظایف دولت اسلامی در نگاه آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته شود. در ضمن این بحث لاجرم وظایف اقتصادی دولت نیز مشخص خواهد شد؛ اما در ادامه به صورت اختصاصی به بیاناتی که ایشان در خصوص وظایف اقتصادی دولت دارد پرداخته می‌شود.

از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای دولت اسلامی دارای وظایف زیر است:

ایجاد جامعه اسلامی: مأموریت و مسئولیت اصلی دولت اسلامی تحقق بخشیدن به جامعه اسلامی است و جامعه اسلامی جامعه است که در آن آرمان‌ها و اهداف اسلامی تحقق داشته باشد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/۰۷/۲٤). لازم به ذکر است بیانات آیت‌الله خامنه‌ای در زمینه تبیین جامعه آرمانی نیاز به مجال مفصل دیگری دارد؛ اما از باب نمونه به چند بیان از مجموعه بیانات ایشان در این زمینه اشاره می‌شود.

از دیدگاه ایشان جامعه آرمانی اسلام، جامعه‌ای است که به تعبیر قرآنی دارای حیات طیبه است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹٤/٦/۲۵) و در آن آرمان‌های اسلامی تحقق پیدا کرده و دائم در حال پیشرفت است (خامنه‌ای، بیانات: ۲٤/ ۰۷/ ۱۳۹۰). ایشان معتقدند جامعه دارای حیات طیبه جامعه‌ای است مشتمل بر همه چیزهایی که بشر برای بِه‌زیستی و سعادت خود به آن‌ها احتیاج دارد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹٤/٦/۲۵)؛ و نوعی از زندگی است که در آن، راه رسیدن به معنویت و اهداف و سرمنزل‌های نهاییِ این راه، از زندگی دنیایی مردم عبور می‌کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۲/۱۸) و در آن دنیا و آخرت، مادّه و معنا، علم و عبادت، عزت، قدرت، استقلال، امنیت، ثروت، رفاه، پیشرفت و توسعه، آزادی، عدالت، اخلاق و معنویت با هم جمع است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۲/۱۸). جامعه‌ای که در بُعد مادی از نظر علم، تجربه و فناوری در سطح بالایی است و ارتباطات مردم با یکدیگر ارتباطات سالم و قوی و نشان‌دهنده پیشرفت و شکوفایی استعدادها است، جامعه‌ای که در آن همه انسان‌ها می‌توانند با توان خداداده خود در پیشبرد اهداف زندگی به هم کمک کنند، جامعه‌ای که در آن عدالت اجتماعی به معنای برابری فرصت‌ها و حقوق وجود دارد؛ و به موازات آن در بُعد معنوی نیز

پیشرفته است؛ یعنی در این جامعه اُنس با خدا و عالم معنا، ذکر الهی و توجه به آخرت رواج دارد (خامنه‌ای، بیانات:۱۳۸۵/۰۸/۲۰). جامعه‌ای که انسان‌ها احساس شرف و افتخار و امید کنند و بخواهند دنیایی را با شرف و با افتخار و با اخلاق فاضله بسازند. جامعه‌ای که در آن علم بجوشد و بر پایه‌ی علم، همه‌ی بنیان‌های اجتماعی نوسازی شود و افراد و مجموعه‌ی یک ملت مشعل و پرچم شاخصی باشند برای همه‌ی ملت‌ها (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰۳/۰۳)، جامعه‌ای با دل انسانی؛ با احساسات و عواطف صحیح و سالم؛ جامعه‌ای که در آن، هر کاری با این احساس که «خدا می‌بیند و مؤاخذه می‌کند» انجام می‌گیرد و آحادش دچار غفلت نیستند؛ غرق در مادیّت نیستند؛ غرق در خودخواهی و خودپرستی نیستند و کار برای خدا و برای رسیدن به آستان لقای او انجام می‌گیرد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۱/۰۱/۱۵).

در یک طبقه‌بندی کلی ایشان جامعه آرمانی را جامعه‌ای می‌دانند که همزمان در چهار عرصه فکر، علم و زندگی (شامل همه خطوط اساسی زندگی همچون: امنیت، عدالت، رفاه، استقلال، عزت ملی، آزادی، تعاون، حکومت و ...) و از همه مهم‌تر در بعد معنویت که روح همه ابعاد دیگر است، پیشرفت کرده باشد (خامنه‌ای، بیانات:۱۰/ ۰۹ /۱۳۸۹).

تربیت دینی و دیندار کردن مردم: دولت وظیفه دارد افزون بر رسیدگی به مسائل زندگی مادی مردم به هدایت و تربیت دینی و تقوایی آن‌ها پرداخته و با سریان اندیشه درست و اخلاق فاضله، از جهت اعتقادی، اخلاقی و عملی مردم را دیندار بار بیاورد؛ به گونه‌ای که به مبانی دینی اعتقاد داشته و به آن عمل کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٦/۰٤/۰۹).

از دیدگاه ایشان قوای مقننه، مجریه و قضاییه همه در این وظیفه شریک‌اند و به‌خصوص در قوه مجریه، دستگاه‌های حکومتی؛ همچون صداوسیما، وزارت ارشاد، وزارت علوم و وزارت آموزش‌وپرورش باید در این راستا حرکت کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹٦/۱۲/۲٤).

اجرای عدالت: از منظر آیت‌الله خامنه‌ای هدف غایی نظام و حکومت اسلامی باید دستیابی همه انسان‌ها به تکامل، تعالی و مقام قرب الهی و رضایت خداوند و سعادت دنیا و آخرت است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳٦۹/۰۱/۳۰). هدف کلان میانی برای دستیابی به هدف غایی پیش‌گفته، استقرار ولایت الهی در بین انسان‌ها است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۲/۰۳/۱۹) و برای رسیدن به این هدف باید انسان‌سازی کرد و برای انسان‌سازی باید جامعه اسلامی را تشکیل داد (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۰/٤/۱۳) و برای تشکیل جامعه اسلامی باید عدالت ورزید. بر این اساس اگر تحقق جامعه اسلامی وظیفه دولت اسلامی باشد، چنانکه در بند یک بیان شد، به تبع تحقق عدالت اجتماعی جزو وظایف دولت خواهد بود. از این رو، آیت‌الله خامنه‌ای در بیانات خود به این وظیفه تصریح فرموده و تحقق عدالت اجتماعی را یکی از وظایف دولت اسلامی برمی‌شمارند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰٦/۰۸).

تأمین آزادی: از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای تأمین آزادی به معنای ایجاد زمینه‌های رهایی انسان از عیوب مخرب، مفسد و متوقف‌کننده و همه موانع حرکت و رشد و جهش انسان‌ها از وظایف مهم دولت اسلامی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳٦۵/۹/۱٤).

گسترش علم و دانایی: یکی از وظایف دولت اسلامی گسترش علم و دانایی است زیرا بدون آن در تحقق پیشرفت موفق نخواهد بود. گسترش علم و دانایی نیز بدون گسترش آزاداندیشی و آزادی فکر میسر نیست (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰٦/۰۸).

مبارزه با فساد: یکی دیگر از وظایف دولت اسلامی مبارزه با فساد است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰٦/۰۸). آیت‌الله خامنه‌ای فسادستیزی را شرطی اساسی برای تحقق امنیت اقتصادی دانسته و ایجاد فضای اقتصادی شفاف، رقابتی و باثبات را شروط لازم برای فساد ستیزی ذکر می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۱۲/۲۰).

از دیدگاه ایشان صحت و سلامت ارتباطات حکومتی و امانت و صداقت متصدیان امور مالی و اقتصادی و کوتاه کردن دست مفسدان و سوءاستفاده‌کنندگان از امکانات حکومتی و امتیازطلبان و زیاده‌خواهان پرمدعا و انحصارجو، موجب احساس امنیت و

آرامش فعالان اقتصادی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۰۲/۱۰) و این تصور که «مبارزه با فساد اقتصادی و مفسدان و سوءاستفاده‌کنندگان از ثروت‌های ملی موجب ناامنی اقتصادی و فرار سرمایه‌ها است» مردود است. مبارزه با فساد اقتصادی موجب امنیت فضای اقتصادی و اطمینان کسانی است که می‌خواهند فعالیت سالم اقتصادی داشته باشند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۰۲/۱۰). ایشان تلاش‌های زیاد و جدی اقتصادی را در صورت وجود فساد اقتصادی بی‌اثر دانسته و آن را تشبیه به استخری می‌کنند که ترک دارد و هر چه آب در آن ریخته شود به دلیل وجود ترک‌ها پر نمی‌شود (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۰٤/۱۹).

مبارزه با نظام سلطه و دشمنان بیرونی و درونی: نظام سلطه که مشتمل بر سلطه‌گر و سلطه‌پذیر است، وقتی همچون بختک سنگینی بر پیکر جامعه بشری بیافتد آن را نابود می‌کند. از این رو یکی از وظایف دولت اسلامی مبارزه با نظام سلطه از طریق عقل و کار حرفه‌ای سیاسی و اقدام شجاعانه مطابق با میدان مبارزه است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰٦/۰۸).

دولت اسلامی دارای دشمنان بیرونی و درونی است و باید آن‌ها را بشناسد و با آن‌ها مبارزه کند. دشمنان بیرونی مترفین بین‌المللی سکولاری هستند که با ورود دین به عرصه زندگی مخالف‌اند و معتقدند که اقتصاد و سیاست و زندگی اجتماعی باید از دین جدا باشد و دشمنان داخلی آفت‌هایی هستند که از درون ایجاد اختلال و اختلاف می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰٦/۰۸).

تأمین عزت ملی: از دیدگاه ایشان تأمین عزت ملی از طریق یادآوری تُراث عظیم فکری و فرهنگی و علمی و شخصیت‌های برجسته ملت از وظایف دولت اسلامی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸٤/۰٦/۰۸).

۳-۳- نظرات مکاتب مختلف در زمینه نقش دولت در اقتصاد

در نظام‌های اقتصادی نقش و وظایف دولت (حکومت) در اقتصاد بحث بسیار مهمی است و یکی از شاخص‌های تفاوت نظام‌ها با یکدیگر است. در جدول زیر به صورت مجمل به نظرات مهم‌ترین مکاتب اقتصادی در زمینه دخالت دولت در اقتصاد اشاره می‌شود:

جدول ۱. نظرات مکاتب مختلف در زمینه جایگاه دولت در اقتصاد

نام مکتب	میزان دخالت دولت در اقتصاد	وظایف دولت
باستان و قرون‌وسطی	زیاد	ثروت جامعه متعلق به دولت، برقراری عدالت تقبیح رباخواری، تقلیل واسطه‌های مبادله و محدودیت مالکیت ارضی خصوصی
سوداگری	زیاد	توسعه زیرساخت‌های صادرات، تشویق صادرات و واردات کالاهای واسطه‌ای، محدود کردن واردات کالاهای نهایی، مثبت کردن تراز تجاری، حمایت از صنایع در حال تکوین، تولید کالاهای عمومی
فیزیوتراپ‌ها	کمترین دخالت	واگذاری امور به نظام طبیعی (دولت نگهبان نظام طبیعی)، ایجاد امنیت داخلی و خارجی، حفاظت از اصول مالکیت شخصی، پرداختن به امور عام المنفعهٔ
کلاسیک‌ها	کمترین دخالت	عدم دخالت دولت در امور اقتصادی مگر مواردی که بازار در آن‌ها کارآ نیست، مواردی مانند عرضه کالاهای عمومی (مانند ایجاد امنیت داخلی و خارجی، آموزش و...) تعریف و تضمین حقوق مالکیت
مکتب تاریخی آلمان	دخالت بیش از حد کلاسیکی	اعمال سیاست‌های گمرکی مناسب، تعیین خط‌مشی اقتصادی، هماهنگی رشد در بخش‌های مختلف، تأمین کالاهای عمومی، وضع قوانین لازم برای تعیین حدود فعالیت بخش خصوصی
سوسیالیسم	مداخله قوی و کامل	وظایف برنامه‌ریزی، اجرا و نظارت در کلیه بخش‌های تولیدی، خدمات اقتصادی و اجتماعی
مکتب اتریشی	بسیار کم	مخالفت شدید با دخالت دولت و اعتقاد به طبیعی بودن شکست-های بازاری و عدم نیاز به دخالت دولت
دولت نئوکلاسیک	کم	دخالت تا حدی که باعث انحراف در کارکرد کارگزاران اقتصادی

نام مکتب	میزان دخالت دولت در اقتصاد	وظایف دولت
		نشود. موارد شکست بازار و عدم تحقق رقابت کامل (تولیدی کالای عمومی، جلوگیری از انحصار، اثرات خارجی، اطلاعات ناقص، نابرابری در توزیع)
کینزی	بیش از نئوکلاسیکی	کلیه وظایف کلاسیکی، وظایف تثبیتی، مدیریت اقتصاد، جلوگیری از بیکاری و رکود
دولت رفاه	زیاد (بیش از کینزی و کمتر از سوسیالیستی)	کلیه وظایف کینزی، رفع فقر و ایجاد حداقل زندگی برای تمام مردم در حد معیشت شرافتمندانه

منبع: امیری و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲۳

٤- وظایف دولت اسلامی در اقتصاد از منظر آیت‌الله خامنه‌ای

دولت اسلامی در عرصه اقتصاد خادم مردم است و مردم‌سالار عرصه اقتصادی‌اند. همچنین مسئولین و کارگزاران آن دارای سلامت اقتصادی و قانون‌گرا هستند و با استفاده از کارشناسان خبره و با حکمت و خردگرایی و تکیه بر ظرفیت‌های انسانی و منابع طبیعی و اقتصادی درون جامعه به دنبال محقق ساختن عدالت اقتصادی و اجتماعی و مبارزه با فساد اقتصادی‌اند.

وظیفه دولت اسلامی در عرصه اقتصاد محقق ساختن اهداف اقتصادی جامعه مطلوب اسلامی است و باید پیشرفت اقتصادی (دستیابی به قدرت اقتصادی برتر نسبت به دشمنان، افزایش ثروت ملی و رشد اقتصادی، رفاه عمومی، امنیت و استقلال اقتصادی) را همراه با عدالت و معنویت محقق سازد؛ و این امر از طریق تربیت دینی جامعه، اجرای عدالت اجتماعی و اقتصادی، تأمین آزادی اقتصادی، گسترش علم و دانایی در عرصه اقتصاد، مبارزه با فساد اقتصادی، مبارزه با نظام سلطه و تأمین عزت ملی در عرصه اقتصاد میسر است.

گرچه این امور از مطالبی که آیت‌الله خامنه‌ای در مورد دولت اسلامی به صورت کلی فرمودند استفاده می‌شود، با این وجود ایشان تصریحاتی نیز در مورد نقش و وظایف دولت اسلامی در عرصه اقتصاد فرمودند که در ادامه به آن پرداخته می‌شود.

با توجه به مبانی نظری و وظایف عمومی دولت اسلامی که در بخش پیشین تبیین شد، اکنون به بررسی تخصصی‌تر وظایف اقتصادی دولت از منظر آیت‌الله خامنه‌ای می‌پردازیم. در منظومه فکری ایشان، اقتصاد صرفاً یک حوزه مادی نیست، بلکه ابزاری برای تحقق اهداف متعالی نظام اسلامی است. ایشان دولتی کردن اقتصاد و عدم حضور مردم در میدان اقتصاد را منشأ آسیب‌های اقتصادی برشمرده و تبدیل دخالت دولت در اقتصاد به هدایت و نظارت دولت را جزو مسائل اصلی کشور می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۳/۱۲/۲۱). بر این اساس، برای دستیابی به یک چارچوب منسجم، با استفاده از روش تحلیل مضمون، بیانات ایشان در بازه زمانی ۱۳۶۳ تا ۱۴۰۳ مورد بررسی قرار گرفت و شبکه مضامین زیر استخراج گردید.

جدول ۲.وظایف اقتصادی دولت از منظر آیت‌الله خامنه‌ای

نمونه بیانات	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
(بیانات در اجتماع زائران و مجاوران حرم مطهر رضوی، ۱۳۹۷/۰۱/۰۱؛ بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۳/۱۲/۲۱)	تعیین خط‌مشی اقتصادی، ارائه چشم‌انداز، مدیریت واردات و صادرات، اصلاح ساختار دولتی	برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری کلان	**نقش حاکمیتی، سیاست‌گذاری و نظارت**
(بیانات در دیدار مسئولان اقتصادی و دست‌اندرکاران اجرای اصل ٤٤ قانون اساسی، ۱۳۸۵/۱۱/۳۰؛ خطبه‌های نماز عید سعید فطر، ۱۳۸۹/۰۶/۱۶)	کنترل و هدایت فعالیت‌های اقتصادی مردم، نظارت بر بازارها، مدیریت دقیق منابع	نظارت و کنترل	
(بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۸/۰۲/۲٤؛ بیانات	عدم مداخله در فعالیت‌های غیرلازم، واگذاری بنگاه‌ها،	پرهیز از تصدی‌گری غیرضروری	

نمونه بیانات	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
در دیدار مسئولان اقتصادی و دست‌اندرکاران اجرای اصل ٤٤ قانون اساسی، (۱۳۸۵/۱۱/۳۰)	اجرای اصل ٤٤		
(بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت، ۱۳۸۸/۰٦/۱٦)	عدم تقلید از فرمول‌های اقتصادی دیکته شده بین‌المللی، استفاده حداکثری از نظرات کارشناسی	پرهیز از شتاب‌زدگی	
(بیانات در دیدار جمعی از نخبگان و برگزیدگان علمی، ۱۳۹۰/۰۷/۱۳)	حمایت ویژه از بخش کشاورزی، حمایت از صنایع در حال تکوین، افزایش تولید داخلی، مقابله با دستگاه‌های ضعیف در حمایت	حمایت از تولید و اشتغال	**حمایت، هدایت و توانمندسازی اقتصادی**
(بیانات در دیدار با کارگزاران نظام، ۱۳۸۹/۰۵/۲۷)	پیدا کردن و تأمین بازارهای صادراتی برای تولیدات داخل، مثبت کردن تراز تجاری	حمایت از صادرات	
(بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۹/۰٦/۰۸؛ بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۸۹/۱۲/۲۰؛ بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۸/۰۲/۲٤)	زمینه‌سازی برای حضور مردم در اقتصاد، برداشتن مقررات دست و پاگیر، تزریق منابع مالی، فعال‌سازی ظرفیت‌های نخبگان	توانمندسازی بخش خصوصی و مردمی	
(بیانات در دیدار اعضای شورای عالی انقلاب فرهنگی، ۱۳۹۲/۰۹/۱۹؛ بیانات در دیدار جمعی از تولیدکنندگان، کارآفرینان و فعالان اقتصادی،	سرمایه‌گذاری در مواردی که مردم رغبت ندارند، پیشگیری از انحرافات و کج‌روی‌ها، مکمل بودن دولت و بخش خصوصی	تکمیل نواقص بازار	

نمونه بیانات	مضمون پایه	مضمون سازمان‌دهنده	مضمون فراگیر
۱۳۹۸/۰۸/۲۸)			
(بیانات در دیدار مسئولان نظام، ۱۳۹۸/۰۲/۲٤؛ بیانات در ارتباط تصویری با مجموعه‌های تولیدی، ۱۳۹۹/۰۲/۱۷)	برخورد با عوامل مخرب، جلوگیری از قاچاق، احتکار و دلال‌بازی‌های مضر، مبارزه با فساد مالی	مبارزه با مفاسد اقتصادی	**مبارزه با فساد و امنیت اقتصادی**
(بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۰٦/۰٤/ ۱۳۸۳)	حفظ اموال دولتی برای رعایت مصالح عمومی، جلوگیری از سوءاستفاده از اموال عمومی	حفظ اموال عمومی	
(شرح حدیثی درباره مواعظ حضرت عیسی به حواریون، ۱۳۸۰/۰۲/۱۰؛ بیانات در جلسه تبیین سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، ۱۳۹۲/۱۲/۲۰)	ایجاد فضای اقتصادی شفاف، رقابتی و باثبات، ایجاد احساس امنیت برای فعالان اقتصادی	ایجاد امنیت و شفافیت	
(بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸٤/۰٦/۰۸)	محقق ساختن عدالت اقتصادی و اجتماعی، رفع نابرابری‌ها، شفافیت در توزیع منابع	عدالت اقتصادی و اجتماعی	**تحقق عدالت و رفاه اجتماعی**
(بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، ۱۳۸۹/۰٦/۰۸؛ بیانات در دیدار اعضای هیأت دولت و مدیران اجرایی کشور، ۱۳۸٦/۰٤/۰۹)	افزایش ثروت ملی، رشد اقتصادی، رفاه عمومی، امنیت و استقلال اقتصادی، تأمین نیازهای مادی و معنوی	رفاه عمومی و استقلال	

بر اساس جدول فوق، وظایف دولت اسلامی در اقتصاد را می‌توان در چهار مضمون فراگیر دسته‌بندی کرد که هر یک بیانگر بخشی از دکترین اقتصادی آیت‌الله خامنه‌ای است:

٤-١ نقش حاکمیتی، سیاست‌گذاری و نظارت (نقش راهبری دولت)

مهم‌ترین وظیفه دولت در این مضمون، ایفای نقش حاکمیتی به جای تصدی‌گری مستقیم است. آیت‌الله خامنه‌ای تأکید دارند که دولت باید در غیر مواردی که ناگزیر از مداخله در اقتصاد است، از مداخلات غیرضروری پرهیز نماید و تنها به نظارت و مراقبت و هدایت فعالیت‌های اقتصادی مردم بپردازد (خامنه‌ای، بیانات: ١٣٩٨/٠٢/٢٤). این بدان معناست که دولت به عنوان «ناظر عالی» و «سیاست‌گذار کلان» عمل می‌کند. ایشان کنترل و هدایت فعالیت‌های اقتصادی مردم را به عهده دولت می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ١٣٨٥/١١/٣٠) و بر مدیریت دقیق و عالمانه منابع و بهبود فضای کسب‌وکار تأکید ویژه دارند (خامنه‌ای، بیانات: ١٣٨٩/٠٦/١٦). از سوی دیگر، ایشان به‌شدت با شتاب‌زدگی و تقلید از فرمول‌های اقتصادی دیکته شده بین‌المللی مخالف هستند و استفاده حداکثری از نظرات کارشناسی در طرح‌های اقتصادی را ضروری می‌دانند (خامنه‌ای، بیانات: ١٣٨٨/٠٦/١٦)

٤-٢- حمایت، هدایت و توانمندسازی اقتصادی (نقش پشتیبان و تسهیل‌گر)

دولت اسلامی وظیفه دارد بستر لازم برای فعالیت آحاد مردم و بخش خصوصی را فراهم کند. آیت‌الله خامنه‌ای تصریح دارند که دولت باید برای آنکه مردم و فعالان اقتصادی، کارآفرینان، صاحبان مهارت و سرمایه با همه ابتکار و مهارت و دانش و سرمایه خود در وسط میدان اقتصادی قرار گیرند، زمینه‌سازی و حمایت کرده و ظرفیت‌های مردمی را فعال نماید (خامنه‌ای، بیانات: ١٣٩٨/٠٢/٢٤). این حمایت شامل طیف وسیعی از اقدامات از جمله حمایت ویژه از بخش کشاورزی (خامنه‌ای، بیانات: ١٣٩٠/٠٧/١٣)، سیاست‌گذاری و حمایت از افزایش تولید داخلی، حمایت از صادرات

و تأمین بازارهای صادراتی (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۹/۰۵/۲۷) و مدیریت واردات برای جلوگیری از تضعیف تولید داخلی است. نکته حائز اهمیت آن است که ایشان برای هر یک از بخش خصوصی و دولتی شأن و جایگاهی در اقتصاد قائل‌اند و معتقدند این دو باید مکمل هم باشند و نه جانشین یکدیگر (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۸/۰۸/۲۸). دولت تنها در مواردی که بخش خصوصی قادر به انجام آن نیست، باید مستقیماً سرمایه‌گذاری کند.

٤-۳- مبارزه با فساد و امنیت اقتصادی (نقش ضابطان و پاسداران اقتصاد)

یکی از جدی‌ترین وظایف دولت اسلامی، ایجاد امنیت اقتصادی و مبارزه بی‌امان با مفاسد است. آیت‌الله خامنه‌ای فسادستیزی را شرطی اساسی برای تحقق امنیت اقتصادی دانسته و ایجاد فضای اقتصادی شفاف، رقابتی و باثبات را شروط لازم برای آن ذکر می‌کنند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۲/۱۲/۲۰). ایشان تأکید دارند که صحت و سلامت ارتباطات حکومتی، امانت و صداقت متصدیان امور مالی و اقتصادی و کوتاه کردن دست مفسدان و سوءاستفاده‌کنندگان از امکانات حکومتی، موجب احساس امنیت و آرامش فعالان اقتصادی است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۰/۰۲/۱۰). همچنین دولت موظف است با عوامل مخرب بخش‌های گوناگون اقتصاد و جلوگیری از قاچاق، احتکار و دلال‌بازی‌های مضر برخورد کند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۹۸/۰۲/۲٤). حفظ اموال دولتی برای رعایت مصالح عمومی نیز از دیگر وظایف مهم در این راستا است (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۰٦/۰٤).

٤-٤- تحقق عدالت و رفاه اجتماعی (نقش هدف‌گذار و متولی عدالت)

نهایتاً، تمامی وظایف اقتصادی دولت باید در راستای تحقق عدالت و رفاه اجتماعی باشد. آیت‌الله خامنه‌ای هدف غایی نظام اسلامی را دستیابی به تکامل و قرب الهی می‌دانند و برای رسیدن به این هدف، تشکیل جامعه اسلامی و اجرای عدالت را ضروری می‌شمارند (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳٦۹/۰۱/۳۰). از این منظر، وظیفه دولت

اسلامی در عرصه اقتصاد، محقق ساختن اهداف اقتصادی جامعه مطلوب اسلامی است و باید پیشرفت اقتصادی (دستیابی به قدرت اقتصادی برتر، افزایش ثروت ملی و رشد اقتصادی، رفاه عمومی، امنیت و استقلال اقتصادی) را همراه با عدالت و معنویت محقق سازد. این امر از طریق تربیت دینی جامعه، اجرای عدالت اجتماعی و اقتصادی، تأمین آزادی اقتصادی، گسترش علم و دانایی در عرصه اقتصاد، مبارزه با فساد اقتصادی، مبارزه با نظام سلطه و تأمین عزت ملی در عرصه اقتصاد میسر است.

جمع‌بندی

پژوهش حاضر با هدف تبیین جامع وظایف دولت اسلامی از منظر آیت‌الله خامنه‌ای با تأکید بر وظایف اقتصادی، به تحلیل عمیق بیانات ایشان در بازه زمانی ۱۳۶۳ تا ۱۴۰۳ پرداخت. با به‌کارگیری روش تحلیل مضمون و دیدگاه شبکه مضامین، الگویی منسجم و چندوجهی از وظایف، حدود و ویژگی‌های دخالت دولت در حوزه اقتصادی را از منظر ایشان استخراج و ارائه شد.

نتایج حاصله به‌وضوح نشان داد که دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای نسبت به نقش دولت در اقتصاد، فراتر از چارچوب‌های متعارف مکاتب اقتصادی بوده و ریشه در مبانی اسلامی، اصول عدالت اجتماعی و مصالح عالیه نظام اسلامی دارد. بر خلاف رویکردهای تقلیل‌گرایانه، ایشان نه بر حداقل‌گرایی مطلق دولت تأکید دارند و نه به تصدی‌گری حداکثری قائل‌اند، بلکه یک نقش فعال، هوشمندانه، هدایتی، نظارتی و حمایتی را برای دولت در جهت تحقق اهداف کلان اقتصادی نظام جمهوری اسلامی قائل هستند.

چهار مضمون فراگیر استخراج‌شده (نقش حاکمیتی، سیاست‌گذاری و نظارت؛ حمایت، هدایت و توانمندسازی؛ مبارزه با فساد و امنیت اقتصادی؛ و تحقق عدالت و رفاه اجتماعی)، دلالت بر این دارد که دولت نه‌تنها به عنوان یک نهاد ناظر و برنامه‌ریز، بلکه به عنوان یک عامل فعال و مسئول در جهت تحقق اهدافی چون عدالت اجتماعی، پیشرفت و آبادانی، تولید ملی و خودکفایی، مدیریت صحیح منابع، ایجاد فضای

کسب‌وکار سالم و مبارزه با فساد، نقش‌آفرینی می‌کند. وظایف دولت شامل مواردی نظیر قانون‌گذاری و نظارت دقیق بر بازارها، سیاست‌گذاری‌های کلان و ارائه چشم‌انداز اقتصادی، فراهم آوردن زیرساخت‌های لازم برای توسعه پایدار، حمایت همه‌جانبه از تولید داخلی و صادرات غیرنفتی، مدیریت هوشمندانه واردات برای جلوگیری از تضعیف تولید داخلی، مبارزه قاطعانه با مفاسد اقتصادی و پدیده‌های مخرب اقتصادی نظیر قاچاق، احتکار و دلال‌بازی‌های مضر، ایجاد فضای عادلانه و رقابتی برای تمامی فعالان اقتصادی و پرهیز از شتاب‌زدگی و تقلید صرف از الگوها و فرمول‌های اقتصادی دیکته شده بین‌المللی است. این نقش‌ها، در قالب یک شبکه منسجم از مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر، تبیین و ارائه شد که نمایانگر دیدگاه جامع و هدفمند ایشان در مورد حکمرانی اقتصادی است.

یافته‌های این پژوهش، می‌تواند مبنای مهمی برای تدوین و بازنگری سیاست‌ها و برنامه‌های اقتصادی کلان کشور قرار گیرد و به همسو شدن اقدامات دولت با مبانی و اهداف نظام اسلامی کمک شایانی نماید. تبیین دقیق این نقش، به مسئولان اجرایی و قانون‌گذاران کمک می‌کند تا در تصمیم‌گیری‌های خود، چارچوبی نظری و عمل‌گرایانه از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای را مدنظر قرار دهند. از منظر علمی، این مطالعه با ارائه یک چارچوب تحلیلی نو از دیدگاه اقتصادی آیت‌الله خامنه‌ای، به غنای ادبیات اقتصاد اسلامی و تحلیل گفتمان در حوزه سیاست‌گذاری می‌افزاید. پیشنهاد می‌شود پژوهش‌های آتی، به بررسی تطبیقی نقش دولت در اقتصاد از منظر سایر فقها و متفکران برجسته اسلامی، یا ارزیابی میزان تحقق این وظایف در عملکردهای دولت‌های مختلف جمهوری اسلامی ایران بپردازند. همچنین، می‌توان به تحلیل چگونگی تبدیل این مضامین به شاخص‌های کمی برای ارزیابی عملکرد دولت در حوزه اقتصاد پرداخت.

فهرست منابع:

- امیری، هادی، شهنازی، روح اله و دهقان شبانی، زهرا. (۱۳۹۱). اقتصاد بخش عمومی، زیر نظر دکتر الیاس نادران، قم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- جنیدی جعفری، مهدی و سلیمی، غلامرضا. (١٤٠٣). نقش مردم در اقتصاد از منظر رهبری معظم انقلاب مدظله العالی، پژوهش‌های کاربردی اقتصاد امنیت ملی، شماره ۱، ۱۲۷-۱٦٨.
- خامنه‌ای، سید علی، (١٣٦٨-١٤٠٤)، بیانات از سال‌های ١٣٦٨ الی ١٤٠٤.
- دادگر، یدالله. (۱۳۹۷). اقتصاد بخش عمومی، قم، دانشگاه مفید.
- رفیعی آتانی، عطاءالله. (١٣٨٦). جایگاه دولت در نظام اقتصادی اسلام (دولت مصالح)، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۲۸، ۳۷-۵۹.
- استیگلیتز، ژوزف ای. (۱۳۹۲). اقتصاد بخش عمومی، مترجم محمدمهدی عسکری، قم؛ پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- شیخ‌زاده، محمد، عابدی جعفری، حسن، تسلیمی، محمدسعید و فقیهی، ابوالحسن. (۱۳۹۰). تحلیل مضمون و شبکه مضامین: روش ساده و کارآمد برای تبیین الگوهای موجود در داده‌های کیفی، اندیشه مدیریت راهبردی، شماره ۱۰، ۱۵۱-۱۹۸.
- شیخی مهرآبادی، علی. (١٣٨٦). نقش دولت در اقتصاد اسلامی و قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، هفته‌نامه تازه‌های اقتصاد، شماره ١١٦، ۹۵-۱۰۸.
- موسویان، سید عباس. (۱۳۸۲). جایگاه دولت در اقتصاد از دیدگاه اسلام، فصلنامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، شماره ۱۰، ۵۵-۷۹.
- هاشم‌پور، علی‌اصغر و رجایی، سید محمدکاظم. (١٤٠٠). الگوی توازن اقتصادی در منظومه فکری آیت‌الله خامنه‌ای، جستارهای اقتصادی ایران، شماره ۳۵، ۸۹-۱۱۳.

- Given,L.M. (Ed.). (2008).The Sage Encyclopedia of Qualopedia Research Methods. Vols.1&2. California: Sage.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. Qualitative research in psychology, 3(2), 77-101.